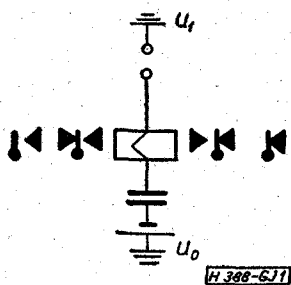

Kapacitív áramokkal működtetett relés áramkörök

ETO 621.316.928;621.313.57;621.382.3

A cikk cím szerinti témáját két, egymástól időben nagyon távoleső kapcsolási eljárással hozhatjuk összefüggésbe. Az egyik — a régebbi — a relés kapcsolástechnikában fellelhető speciális áramköri elrendezésben, a másik a korszerű COS/MOS integrált logikai áramkörök alkalmazásában mutatkozik meg. Mindkét esetben közös jelenség, hogy kapcsolási funkciót végző szerkezeti elemek működtetése kapacitív árammal történik.

1. ábra

Felidézve a relés áramkörökből ismert eljárást, modellként tekinthető az a kapcsolás, amelyben a működtetendő relével kondenzátort kapcsolunk sorba, s így a relé gerjesztését a kondenzátor töltő áramával valósítjuk meg. Egyidejűleg biztosítjuk azokat a kiegészítő feltételeket, amelyek a meghúzás utáni állapot mibenlétét meghatározzák. Ha pl. a relének az a feladata, hogy a meghúzást követően munkálatban maradjon, a tervezők a lényegyet tekintve három megoldás közül válogatnak: tartó áramkört alkalmaznak egy további tekercs felhasználásával, ún. tapadó relét használnak, amely mágneskörében permanens mágneset tartalmaz, ennek mágneses feszültsége a meghúzáskor fennálló légrésmentes mágneses körben a tartáshoz elegendő mágneses fluxust tud biztosítani, illetőleg mechanikus reteszeltést tartalmazó speciális relékonstrukciót választanak.

Ez a kapcsolási elrendezés azonban minden esetben különleges figyelmet érdemel abból a szempontból, hogy az áramkör működése folyamán a relé minden meghúzását meg kell előznie a kondenzátor kisütésének.

A kondenzátor kapacitásának megválasztásában a relé működéséhez megkívánt gerjesztés nagysága az irányadó. A szükséges ampermenetszám meghatározásakor azonban kiesik a számításból a jelfogó tekercsére eső teljesítmény, amelyet tartós terhelés esetén mint legfontosabb paramétert szokás tekintetbe venni. Az a tény ui., hogy a relé meghúzása

néhány ezred másodperc alatt lezajló tranzienst áramköri folyamat eredményé, tág teret enged az áram, a tekercsellenállás és menetszám tolerálásában.

Nem szorul tehát külön magyarázatra, hogy a szóban forgó kapcsolás alkalmazásának célja éppen az, hogy egy garantáltan rövid ideig tartó, nagy intenzitású áramlökéssel érjék el a relé meghúzását.

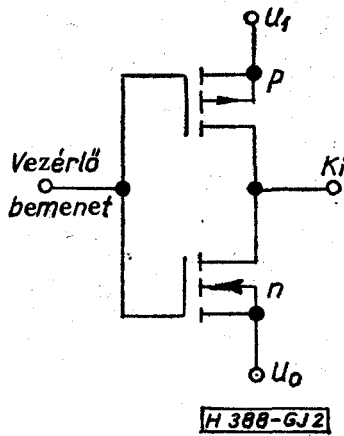
A működtető tekercs ilyen üzemmódban nagyon leegyszerűsödik, térfogata jelentősen megkisebbedik, gyártási szempontból könnyen kezelhetővé válik, s a meghúzáshoz szükséges energia gyakorlatilag elhanyagolható.

A felsorolt előnyök azonban nem szolgáltatnak alapot az említett kapcsolás széles körű alkalmazására. Az energia- és anyagtakarékosságra irányuló törekvés jegyében azonban manapság érdemes nagyobb figyelmet szentelni ennek a kérdésnek, s különösen a kapcsolástechnika más modern területén megmutatózó fejlemények fényénél újabb vizsgálat alá venni a relék kapacitív áramokkal való működtetésének problémáját. Ez a célkitűzés jól kapcsolódik azokhoz az erőfeszítésekhez, amelyek a relék mechanikai konstrukciójának korszerűsítéséhez különleges kapcsolástechnikai eljárásokat igényelnek.

A félvezető-technikában az utóbbi években nagy figyelmet fordul a COS/MOS technika felé, elsősorban az áramkörök kis fogyasztása miatt [1, 2]. Mint ismeretes, ebben a rendszerben a kapcsolási folyamatokat kapacitív áramok vezérlik. A MOS tranzisztorok mint kapcsolóknak a működését elektrosztatikus hatások váltják ki.

A COS/MOS rendszer azonban témánk szempontjából további különleges figyelmet érdemel azért is, mert az a kapcsolástechnikai koncepció, amely benne megvalósul, analóg módon vihető át relés áramkörökre. Igaz ugyan, hogy a közismert relés kapcsolástechnikában ennek az analógiának nem lenne jelentősége, a kondenzátorral sorban működtetett relékből felépített áramkörök különleges kapcsolástechnikájának kialakításában már irányadónak tekinthető. A teljesség érdekében megemlítjük, hogy az imént idézett és a COS/MOS rendszerben alkalmazott kapcsolástechnika alapvető tételei már annak megjelenése előtt kidolgozásra kerültek [3]. A COS/MOS rendszert tehát ebben a vonatkozásban mint meggyőző és reprezentatív gyakorlati példát ismertetjük.

A MOS tranzisztor vezérlő bemenetére kapcsolt megfelelő erősségű és polaritású feszültség akár a p, akár az n típusú félvezető közeg átmeneti ellenállását képes mintegy 4 nagyságrenddel megváltoztatni elektrosztatikus hatás érvényesítésével. A logikai kapcsolások céljára szolgáló COS/MOS rendszerben az alapegységet úgy képezik, hogy egy p és egy n típusú tranzisztorból complementer párokat alakítanak

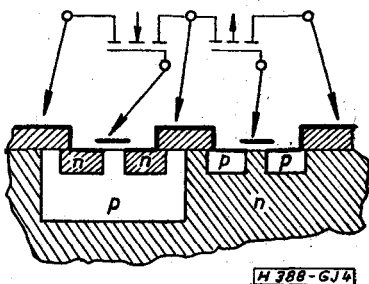

2. ábra

nak ki, és ezek közösítési pontját vezetik ki mint kimenetet (2. ábra). Ugyanakkor a két tranzisztor vezérlő bemenetét is közösítik, s az ezen bevezetett U_1 feszültség a p típusú tranzisztor ellenállását maximálisra, az n típusúét pedig minimálisra állítja be. Következésképp a kimeneten U_0 feszültség fog megjelenni, mivel a két MOS tranzisztor mint vezérelhető feszültségosztó funkcionál. Ha vezérlő jelként U_0 feszültséget alkalmazunk, a tranzisztorok vezetési viszonyai ellenkező értelemben alakulnak, s a kimeneti feszültség U_1 értékre változik. Egy complementer tranzisztorpár tehát inverterként viselkedik. A kimeneten megjelenő U_0 , ill. U_1 jelfeszültségek lehetővé teszik igen nagy számú inverter vezérlését. Az inverterben lejátszódó kapcsolási mechanizmust jól érzékelteti a 3. ábra.

A p típusú alapanyagban két n sziget, az n típusban két p sziget közötti csatornában jön létre kontaktus a vezérlő elektróda potenciáljának függvényében kialakuló erőter hatására [2].

Ha egy ilyen inverter kapcsolástechnikai sajátosságait relés áramkörök ábrázolására használt szimbólumokkal kívánjuk kifejezni, a 4. ábra szerinti elrendezést alakíthatjuk ki. Ha ezt a képet összevetjük a ténylegesen relét ábrázoló elrendezéssel, a szerkezeti jellemzők tekintetében mindössze annyi különbség jelentkezik, hogy egyrészt a jelfogók működtető mechanizmusának megfelelő szerkezeti részt a COS/MOS rendszerben nem találunk, másrészt a nyugalmi és munkaérintkezők képében mutatkozó kontaktuspárok nem a relék érintkezőinek ideális tulaj-

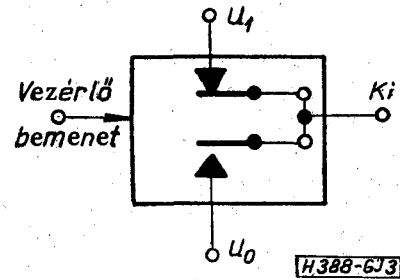

3. ábra

donságait mutatják, hanem azoknál két-három nagyságrenddel kedvezőtlenebbek.

Mind a klasszikus, mind a korszerű modellnek — amelyeket az előzőekben röviden leírtunk — az a közös tulajdonsága van, hogy a tényleges kapcsolást végző szerkezeti elemek működtetése kapacitív áramokkal történik. Energiafogyasztás csak addig áll fenn, ameddig az állapotváltozás létrejön. Amíg azonban a COS/MOS rendszer e sajátossága mellett minden kapcsolástechnikai részletet tekintve egyértelmű és átfogó áramkörtervezési módszerrel kezelhető, a relés modell egyedi esetként merül csupán fel, főként spekulatív, áramkörtervező munka keretében.

A cikk mondanivalója a következőkben arra irányul, hogy főbb vonásaiban ismertessen egy olyan átfogó, relétechnikai tervezési eljárást, amely a kis energiafogyasztás igényét alapvető követelménynek tekinti, s ebből kifolyólag a relék működtetését kapacitív árammal valósítja meg. Előrebocsátjuk, hogy e tekintetben a COS/MOS kapcsológységek elektrosztatikus vezérlésének modelljét követjük, azaz a kapacitív áram töltési és kisütési periódusait használjuk fel a relé meghúzására, ill. elengedtetésére. Következésképp mindkét esetben ugyanezt a tekerest gerjesztjük, csak ellenkező értelemben.

4. ábra

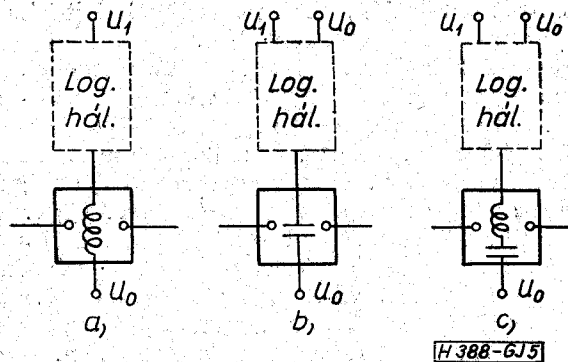
A működést követő és az elengedést megelőző tartó állapotot az összes lehetséges szerkezeti megoldásban vizsgálat alá vetjük, azaz számolunk tartó tekercscsel, tapadó relével és mechanikus reteszeléssel alkalmazó relékönstrukcióival.

Diszkusszió

Szolgáljon az 5. ábra szerinti absztrak modell három kapcsoló alapvető működési funkcióinak ábrázolására. Az 5a ábra a közismert elektromechanikus relészerkezetet, az 5b ábra a MOS tranzisztort, az 5c pedig a kapacitív árammal működtetett relékapcsolást szemlélteti. A működtető mechanizmus jellegré első esetben az elektromágnes, másodikban a kondenzátor, harmadikban a kettő együtt utal. A kapcsolószerkezettel létesített kontaktus a vízszintesen futó vezetékszakaszok között jön létre a kapcsoló működésekor.

Az egyes kapcsolók működtetésében szerepet játszó kontaktushálózat — a dolog természeténél fogva — olyan kontaktusokból épül fel, amelyek létrehozására maga a kapcsoló képes.

Az a kölcsönös függés, amely a kapcsolószerkezetben a működtető mechanizmus és az általa létesített

5. ábra

kontaktusok minőségi jellemzői között fennáll, az elektromechanikus relék birodalmában abban mutatkozik meg, hogy a működtető tekercsrel szemben elhanyagolható átmeneti ellenállású kontaktusok és kontaktushálózatok állnak.

A MOS tranzisztor mint kapcsoló távolról sem léte-sít ideális kontaktust, de elegendő annak az alapvető követelménynek, hogy felhasználásával olyan logikai hálózatok legyenek képezhetők, amelyek a vezérlő bemeneten egyértelműen az IGEN vagy NEM jelet tudják létrehozni.

Függetlenül azonban a kontaktus minőségétől, az 5. ábra kapcsolóinak működtetésében részt vevő logikai hálózatokról egy alapvető megállapítást tehetünk: az 5a szerinti hálózat kétpólusú, az 5b szerinti hárompólusú és hárompólusúnak kell lennie az 5c ábrán látható logikai hálózatnak is.

A hárompólusú logikai hálózatban a szerkezeti elem működtető bemenetére vagy az U_1 -et, vagy az U_0 -át kapcsoljuk attól függően, hogy a villamos töltéseket a kapcsolószerkezetbe iktatott kondenzátorba be kell-e vezetni, vagy onnan el kell vezetni, más szóval, hogy a működtetésre felhasznált kapacitív áram töltésre vagy kisütésre szolgál-e.

A kapacitív áramokkal működtetett relés áramkörök tervezése — a fentiek szerint — két fő fázisból tevődik össze. Ezek:

- a hárompólusú logikai hálózatok tervezésének és szerkesztésének elvégzése, és
- a relék működtető áramkörének kiegészítése a tartás és elengedtetés milyensége szerint.

Hárompólusú logikai hálózatok tervezése és szerkesztése

Abból a felismerésből, hogy a kapacitív árammal működtetett kapcsolók vezérlését végző hálózat hárompólusú, s ennek kimenetén a bemeneteken betáplált U_1 és U_0 feszültségek közül minden időben vagy az egyiknek, vagy a másiknak jelen kell lennie következik, hogy a szóban forgó két kapcsolóhálózat egymás negatívja.

Mint reprezentatív elrendezést bemutatjuk e célból a COS/MOS NOR kaput (6a ábra), amely volta-képpen 3 p típusú és 3 n típusú tranzisztorból összeállított logikai hálózat.

A 6b ábra relés érintkező-hálózat képében mutatja ugyanezt a hárompólusú logikai hálózatot, s jól kife-

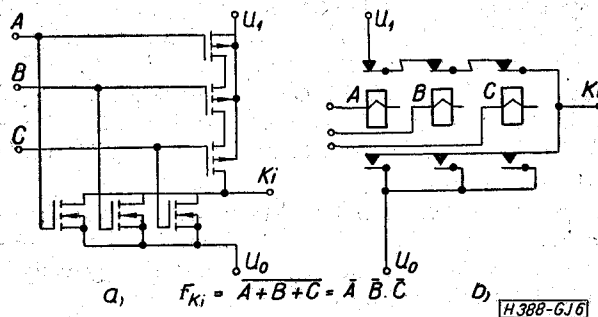
jezi, hogy a p és n típusú kétpólusú hálózatok egymás negatívjai.

A COS/MOS áramköri elrendezésben a hárompólusú egyesített két kétpólusú hálózat más alakban nem rendezhető, mert az egyes kapcsolóelemek működtetési feltételei megszábják a kapcsolóelem helyét. A hárompólusú relés hálózatokban azonban lehetőség nyílik egyszerűbb elrendezés kialakítására.

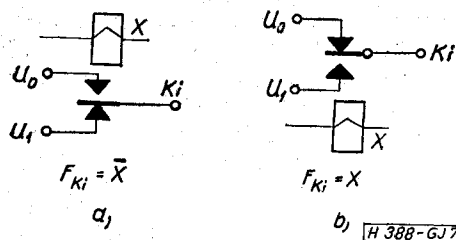
Ismeretes ugyanis, hogy bármely érintkező-hálózat saját negatívjával olyan hárompólusban egyesíthető, amely csupa váltó érintkezőből épül fel [4]. Az ilyen ún. feszültségkapcsoló hálózatok gyakorlatban is végrehajtható szerkesztése három egyszerű szabály betartásával végezhető [5, 6].

A hárompólusú érintkező-hálózat építőeleme a váltóérintkező. Ez utóbbit — amelyet elemi kapcsoló egységnek nevezünk — két bemenetén U_1 és U_0 feszültséggel táplálunk olyan polaritásban, amely a kimenő jel kívánt értékét és a relé működtető jelének értékét egyidejűleg tekintetbe veszi. Ezen az alapon az elemi kapcsolóegységet célszerűen kétféle elrendezésben szerepeltetjük a 7. ábra szerint.

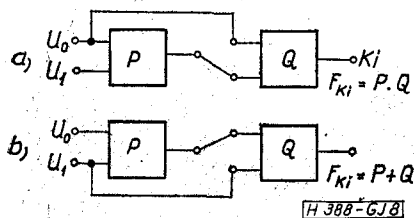
Két tetszőleges hárompólusú érintkező-hálózat soros kapcsolását azáltal valósítjuk meg, hogy az első hárompólus kimenetéről a második hárompólus U_1 -gyel táplált bemenetére csatlakozunk, a két U_0 -ra kapcsolt bemenetet pedig közösítjük (8a ábra).

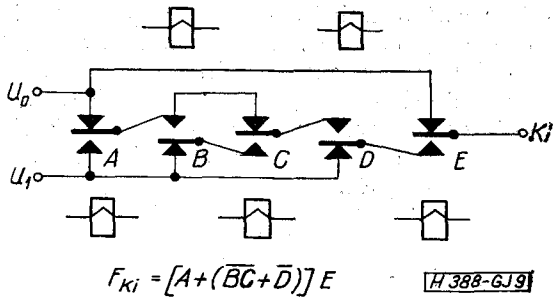
6. ábra

7. ábra

8. ábra

9. ábra

Két tetszőleges hárompólus párhuzamos kapcsolásakor az első kimenetéről a második U_0 -al táplált bemenetére csatlakozunk, és az U_1 táplálású bemeneteket közösítjük (8b ábra).

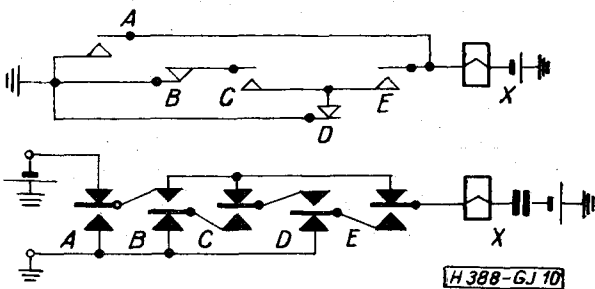
A 9. ábra egy — a felsorolt három szabály betartásával szerkesztett — hárompólusú logikai hálózatot mutat.

A kapacitív árammal működtetett logikai áramkörök tervezése az elmondottak szerint hárompólusú érintkező-hálózatok tervezését és szerkesztését kívánja bemutatni. A relés áramkörök tervezői azonban a klasszikus relés áramkörökben kétpólusokkal dolgoznak. Ha a tervezés matematikai apparátus felhasználásával történik, az imént felsorolt szabályok betartásával gyorsan lehet célhoz érni azáltal, hogy a logikai függvények alapján egyenesen hárompólusokat szerkesztünk. Ha azonban részben vagy teljes egészében spekulatív úton folyt a tervezés, a reléket vezérlő kétpólusokból utólag kell hárompólusokat szerkeszteni.

Ez a transzformációs munka — lényegét tekintve — ugyancsak az említett három szabály felhasználásával történik. Kiegészítésül a következő megjegyzések vehetők figyelembe:

— a kétpólusú hálózat érintkező-párjai állapotuk szerint a 7. ábrán feltüntetett két formációban épülnek be a hárompólusú hálózatba, azaz a nyugalmi érintkező a 7a ábra, a munkaérintkező pedig 7b ábra szerint rajzolendő,

— az így rögzített hárompólusú elemi kapcsolókat a kétpólusú hálózat logikai elrendezése szerint kapcsoljuk sorosan és párhuzamosan. Ezt a szerkesztő munkát gépiesen is lehet végezni. A 10. ábrán bemutatott kétpólus esetében pl. úgy, hogy kezdjük a kapcsolók elrendezését a baloldalt legfelül szereplő kontaktussal, és befejezzük a jobboldalt álló legalsóval.

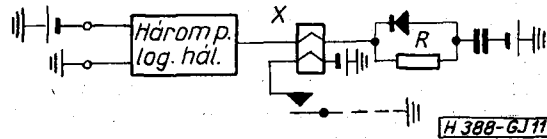

10. ábra

A tartás és elengedtetés kérdései

Mint korábban rámutattunk, alapvetően három változat jöhet szóba. Ezek közül a tartó tekercs alkalmazása és a mágneses tapadással létesített tartás a gyakorlatban azonos jelenségeket mutat, és elvben is azonos módon kezelhető (11. ábra). Jellemzője, hogy a tartásra felhasznált gerjesztés szükséges mértéke csak töredéke a meghúzható gerjesztésnek. A tartás és elengedtetés megoldásának alapjául éppen ez a tény szolgál. A 11. ábra elrendezése kifejezi, hogy a relé meghúzható áramköre a kondenzátor feltöltésekor az egyenirányítón át, ellentétes irányú, elengedtető árama pedig — a kondenzátor kisütésekor — az R ellenálláson át záródik. A közbeeső időszakban a tartó gerjesztést a tartó tekercs adja, amely természetesen a meghúzható gerjesztéssel azonos irányú, de csupán mintegy harmad annyi erősségű mágnesezést létesít. Az elengedés időszakában ezt az utóbbit közömbösíti a működtető tekercsen átfolyó, az R ellenállással szabályozott erősségű áram.

A tartás mechanikus szerkezeti megoldását egy olyan — igen korszerű — relékonstrukcióval (BHG) kapcsolatban mutatjuk be, amelynek három stabil

11. ábra

12. ábra

állapota van: kettő a relé elengedett állapotában, a harmadik a meghúzott állapotban áll fenn. A meghúzott állapotot — átmenetinek tekintve — csupán arra használjuk fel, hogy annak fennállása alatt egy mechanikus kijelölést végezzünk arra nézve, hogy a két fő alapállapot közül melyik jön létre a horgony elengedésekor. Ezt a kijelölő műveletet egy több-kevesebb relére közös mágnes működtetésével végezzük.

A 12. ábra jól szemlélteti, hogy ilyen reléekkel felépített áramkörök esetében az X relé meghúzása a hárompólusú hálózaton át közvetlenül történik, elengedtetése pedig minden esetben együttjár a több relére nézve közös J relé működtetésével. Ez utóbbi gondoskodik arról, hogy az X relének a kondenzátor kisütésekor bekövetkező meghúzása után egy külön vezérlési művelettel meghatározott alapállapota jöjjön létre. A másik alapállapot a kondenzátor töltő áramával létrehozott meghúzást követően önműködően áll elő.

Végezetül felsorolunk néhány észrevételt a gyakorlati alkalmazás aspektusából.

Elsőként hangsúlyozni kell, hogy a kapacitív áramú működtetési mód a relétechnikában többletkiadással jár. Mindenekelőtt növekszik a kontaktusok száma, s szükség van nagy élettartamú és nagy igénybevételeket tűrő, viszonylag nagy kapacitású kondenzátorokra. Növekszik tehát az áramkör térfogatigénye. Mint megtakarítás jelentkezik hardware vonalon a tekercs nyersanyagigényének csökkenése és a tekercsgyártás egyszerűsítése.

A nyersanyagigények csökkentése érdekében s ezzel szoros összefüggésben a tekercs pillanatnyi túlterhelhetőségének kihasználására az ismert kapcsolástechnikai megoldások nem nyújtanak átfogó módszereket. A tárgyalt eljárás a relék konstrukciós fejlesztésében éppen ezért új irányokat jelöl meg.

Az áramkörök üzemi jellemzői közül említést érdemel, hogy a kapcsolások üzemszerű viszonyok között szikrammentesek, mert a kontaktusok átváltása idején a szétkapcsolódó kontaktusok között nincs feszültségkülönbség. Ez a tény kedvező kihatással lehet az érintkezők kialakítására.

A kapcsolástechnikában egyre gyakrabban jelennek meg relék olyan szerepkörben, ahol a felépített kapcsolatok tartós fenntartásának igénye merül fel. Ilyen esetekben nem fér kétség a kapacitív áramú működtetés hasznosságához. Rövid ideig és ritkán működő relék esetében azonban kívánatos a gazdaságossági mérlegelés.

IRODALOM

- [1] Hbover, M. V.: An introduction to COS/MOS integrated-circuits and their applications in digital-circuits systems. Alfred Neye-Enatechnik, Quickborn — Hamburg, 1971.
- [2] Gardner, P. D.—Afrons, R. W.: Interaction of technology and performance in complementary symmetry MOS integrated circuits. Alfred Neye-Enatechnik, Quickborn—Hamburg, 1971.
- [3] Gál J.: Új eljárás mozgó elemektől mentes logikai áramkörök megvalósítására. Híradástechnika, 1965. 10. sz.
- [4] Keister, W.—Ritchie, A. E.—Washburn, S. H.: The design of switching circuits. New-York, Van Nostrand Co. 1951.
- [5] Gál J.: Feszültségkapcsoló logikai áramkörök tervezése. Híradástechnika, 1965. 12. sz.
- [6] Gál J.: Kapcsolásalgebra bevezetése a pneumatikus logikai hálózatok tervezésébe. Gép, 1971. 12. sz.